

Ольга Прилуцька

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВ'ЯЗАННЯ
РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ У КОНТЕКСТІ НАУКОВИХ
ПОШУКІВ І.Ф. КУРАСА ТА СТАНОВЛЕННЯ
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

O.Prylutska. Conceptual bases of the regional problem solution in the context of scientific searches of I.F.Kurasa and formation of ethnopolitical science in Ukraine. The correct understanding of modern Ukraine's state creative processes objectively impossible without deep studying of historical experience of former generations which is formed due to the activity of concrete figures. The vivid example of it is the vital and the creative inheritance of a representative of progressive historical thought — I. F. Kurasa, a historian, ethnopolitical, Ukrainian, a personality from a block letter. Just presence of such personality is a main factor of nation's ability to form its own interests.

Сучасний період розвитку академічних наук характеризується активним процесом дослідження етнополітичної сфери державотворення незалежної України. Народжуються і відроджуються такі наукові напрями: етністорія, етнофілософія, етносоціологія, етнопсихологія, етноконфліктологія та інші. Започатковані спеціальні науки — етнотривавознавство і етнополітологія, які успішно вивчають етнополітичну царину українського суспільства.

З кінця 80-х — початку 90-х рр. ХХ ст. відбувається процес розбудови української незалежної держави, формується новий культурний та етнополітичний простір, який потребує нових підходів у розв'язанні проблем міжетнічної взаємодії та окреслення певних стратегічних орієнтирів на утвердження гармонійної моделі міжетнічного співжиття в нашому суспільстві. На цьому ж етапі становлення держави відбувається процес зародження етнополітології як загальної науки, нової дослідницької концепції та навчальної дисципліни.

Через різні причини, в тому числі й помилкові уявлення про шляхи і критерії вирішення національного питання, що тривалий час переважали в теорії і практиці, в Україні до прийняття незалежності належним чином не було налагоджено комплексних наукових досліджень з цієї проблематики. Ця обставина характеризує і ситуацію у колишньому СРСР в цілому. Один з багатьох парадоксів: у такій багатонаціональній країні не було жодної спеціальної наукової установи, яка досліджувала б сферу міжнаціональних відносин.

У нас в Україні також були відсутні науково-дослідні установи та навчальні підрозділи, наукові школи, системи підготовки кадрів, періодичні видання з питань національних відносин¹. Вказані та багато інших причин зумовили хронічне відставання фундаментальних та прикладних досліджень у цій галузі від реальних етнополітичних та етнокультурних процесів у республіці, від потреб і запитів життя. Відчувалася гостра потреба в наукових розробках практично з усього спектра проблем становлення і зміцнення політичних структур незалежної України.

Досвід інших країн переконував, що політологічні дослідження стали настільки необхідною сполучною ланкою між наукою і політичною практикою, що якийсь інший варіант або іншу модель вироблення і прийняття відповідальних рішень навіть важко уявити². Зважаючи на все це, Президія АН України своєю постановою від 23 грудня 1991 р. «Про стан і перспективи розвитку гуманітарних наук в АН УРСР» схвалила пропозицію про створення в 1991 році Інституту національних відносин і політології (сьогодні — Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса)³. Фундаментальність наукових напрацювань дала можливість інституту стати не лише науковим, але й координаційним центром етнологічних і політологічних досліджень в Україні.

Серед здобутків вчених інституту прогресивними є дослідження проблем регіоналізму, толерантності і консолідації народу України, природи і шляхів розв'язання латентних міжетнічних конфліктів, етнополітичних і культурологічних аспектів націо- та державотворення, вивчення світового досвіду державного регулювання міжетнічних відносин, моделювання та прогнозування етнополітичних процесів і пошуку на цій основі шляхів формування української політичної нації та громадянського суспільства⁴. Взагалі варто підкреслити, що процес формування етнополітики в Україні відбувається в особливих умовах, які вимагають передусім творчого використання політичних традицій, основу яких складають ідеї, вироблені представниками вітчизняної інтелігенції протягом декількох століть.

Представником такого кола дослідників є Іван Федорович Курас, який по праву є основоположником етнополітичної науки в Україні. Саме він започаткував непрості пошуки і становлення порівняно нового для України напрямку наукових досліджень, присвячених поняттям етнополітики та етнополітології⁵.

Роздумуючи над проблемами новітнього етапу українського державотворення, зокрема про співвідношення в ньому історичного досвіду і нових реалій, беручи в цьому процесі посильну участь як науковець і, на певному етапі, як урядовець відповідального рівня, Іван Федорович написав низку праць, статей та інтерв'ю для періодики, виступав з доповідями на важливих міжнародних форумах і наукових конференціях. Тоді ж побачили світ і перші навчально-методичні розробки та наукові публікації автора із зазначеної проблематики⁶. В них були зроблені спроби дати визначення цієї науки, виробити її теоретико-методологічні засади та понятійно-категоріальний апарат, визначити місце в системі суспільних наук, цілі й функції.

Найпомітнішими публікаціями результатів досліджень стало видання двох фундаментальних праць І. Кураса. Це такі книги — «Етнополітика: історія і сучасність»⁷ та «Етнополітологія. Перші кроки становлення»⁸. Перша з них являє собою окремі наукові доповіді, виступи, інтерв'ю науковця з широкого спектра етнополітичних проблем в їх історичному та сьогоденному вимірах. Друга ж стала логічним продовженням попередньої і набула характеру монографічного дослідження етнополітологічних проблем в Україні.

Актуальність і наукову цінність обох видань важко переоцінити перш за все з погляду сучасного стану і перспектив становлення збалансованого суспільства. Саме ці дві праці з основоположних питань становлення і розвитку етнополітологічної науки в нашій державі дають змогу прослідкувати основні здобутки, побачити невирішені проблеми, а також, що найголовніше, саме тут знаходимо перспективи і можливі варіанти їх розв'язання.

Багато уваги вчений приділяв проблемам, які постали перед державою у зв'язку зі здобуттям незалежності. Ключовим методологічним принципом, на думку І.Ф. Кураса, у дослідженні процесу формування етнополітики в Україні є визначення взаємин держави з етнічними групами, які виступають не тільки суб'єктами, а й об'єктами політичних впливів. Могутнім генеруючим чинником цих впливів є держава, яка розробляє і здійснює етнічну політику, створює з цією метою відповідні структури.

У цих складних умовах одним з основних завдань української держави Іван Федорович визначав збереження стабільності, зокрема

локалізація конфліктів, які можуть виникати на ґрунті поліетнічності соціуму⁹, і запобігання їм. Обравши шлях побудови демократичної правової держави, Україна твердо заявила про своє розуміння Вітчизни як держави усіх громадян, що живуть на її землі. Вона незмінно віддає перевагу державним, а не етнічним тлумаченням національних інтересів, національних пріоритетів, національної безпеки. Така спрямованість етнонаціональної політики органічно сполучається з повагою до етнокультурної специфіки та інтересів меншин, відносини з якими український етнос буде на засадах рівності, свободи, гуманізму, соціальної справедливості.

Ще напередодні здобуття Україною незалежності чимало аналітиків пророкували спалах етнічних конфліктів. Велика заслуга нашої держави у тому, що вона уникла багатьох небезпек, пов'язаних із потенціалом політизації етнічності. Витіснення агресивно-націоналістичних кіл, прийняття законодавчих актів, які гарантують меншинам рівноправність і свободу культурного розвитку, суттєво сприяли психологічній комфортності неукраїнських етнічних груп.

Однією з найгостріших проблем, вирішення якої беззаперечно є запорукою побудови неконфліктного, гармонійного суспільства і яку виокремлював у своїх роботах І.Ф. Курас, що має не тільки теоретичне, а й практично-політичне значення, є проблема регіоналізму. Вченими інституту зроблено кілька відчутних кроків на шляху докладного аналізу окремих суттєвих аспектів цієї проблеми. Особливо цінним є те, що ситуація в Україні розглядалася на тлі регіональних проблем у світі, докладно висвітлювалися фактори етнополітичної стабільності в Україні, мотивація і напрями діяльності суб'єктів етнополітичного процесу. Однією з проблем, що значно ускладнюють ситуацію в країні загалом і в регіональному розрізі зокрема, Іван Федорович називав прояви регіонального партикуляризму. Останнім часом, за словами дослідника, в Україні дедалі виразніше виявляються ознаки клановості на управлінському рівні, внаслідок чого політичний простір перетворюється в арену суперництва «груп тиску», відвертого лобізму інтересів тієї чи іншої політичної сили¹⁰.

Регіональна ситуація в Україні переобтяжена безліччю проблем, які історично виникли внаслідок тривалої бездержавності, входження її відокремлених частин до складу кількох країн. Сьогодні український народ вийшов на історичний простір, стверджуючи, нарешті, свою власну державу¹¹. Україна стала на шлях суттєвих змін у державній регіональній політиці. Зміст цих змін визначатиметься як рівнем усвідомлення суспільством та владою сутності соціально-еконо-

мічних процесів, що відбулися у регіонах за останні десятиліття, так і вибором моделі, за якою регулюватиметься регіональний розвиток¹².

Будувати виважену і ефективну регіональну політику, на думку Івана Федоровича, неможливо, не спираючись на висновки і рекомендації етнополітології. Щоб не йти в політиці старим методом спроб і помилок, вважав дослідник, треба уважно вивчати інтереси регіонів, тенденції їх економічного і етносоціального розвитку, мотивацій і спрямованості дій місцевих лідерів. Не менш важливо відчувати особливості менталітету, психології населення того або іншого регіону, рівень і традиції його політичної культури. Тільки на такій основі вдасться створити надійний політичний прогноз, прийнятну модель розвитку подій¹³. Саме з таких позицій учений наголошує на необхідності комплексного розв'язання проблем етнонаціональної та регіональної політики. У зв'язку зі спробами політичних сил грати на відмінних ціннісних орієнтаціях населення Сходу і Заходу України слід уникати стандартизованих підходів до визначення пріоритетів регіональної політики та намагатися вирішувати такі питання з урахуванням інтересів і потреб етнічних груп¹⁴.

Таким чином, однією з найважливіших науково-практичних проблем є необхідність визначення співвідношення загальнодержавних, загальнонаціональних та регіональних інтересів, інтересів держави та громадянського суспільства. Саме тому, на думку історика, регіональна політика ближче за все стоїть до інтересів ефективного і соціально виправданого здійснення державної влади¹⁵. Вона ґрунтується на засадах єдності та цілісності державного життя, збалансованості розвитку країни в цілому і всіх її областей, регіонів, поєднання централізації і децентралізації в державному управлінні. Етнічні напруги та конфлікти, наголошував вчений, частіше за все постають з місцевих проблем. Причиною їх загострення майже завжди є нездатність державної влади розв'язати ці проблеми вчасно і без втрат¹⁶. Тому не варто зводити суть регіональної політики до упорядкування регіональних, місцевих справ та інтересів. Глибоко продумана, сильна регіональна політика, вважав Іван Федорович, здатна впливати на перегрупування і консолідацію економічних, виробничих, науково-технічних, соціально-культурних та інших інтересів у всьому ланцюгу суспільного життя: в масштабах країни, областей, міст, районів, окремих селищ¹⁷.

Хоча ми не можемо сказати, що етносоціальні і відцентрові регіональні проблеми набрали в Україні вкрай небезпечного вигляду, проте не маємо підстав запліщувати очі на те, що ці проблеми існують і можуть легко стати детонатором для інших, конфліктогенних

процесів¹⁸. Дотримання балансу інтересів держави і регіонів, цілісність національної економіки і неухильний розвиток усіх її частин та утворень можуть бути забезпечені за умов чіткого розмежування і взаємодоповнення поля діяльності держави у регіонах і регіональної влади на місцях. Сильна і конструктивна регіональна політика, на думку вченого, веде не до послаблення держави, а до її зміцнення¹⁹.

Саме тому стримування відцентрових, дезінтеграційних тенденцій, запобігання міжетнічним конфліктам і проявам регіонального сепаратизму, сприяння взаємодії етнічних спільнот, усіх областей і регіонів у досягненні спільних цілей, вирішенні єдиних загальнонаціональних завдань має постійно бути в полі зору держави, яка прагне бути динамічною та незборимою²⁰.

На думку вченого, Україна не знала скільки-небудь серйозних зіткнень на ґрунті етнічності — не в останню чергу тому, що всі гілки влади докладали зусиль до формування і запровадження такої державної етнонаціональної політики, яка забезпечила б гармонійні міжетнічні стосунки²¹. Іван Федорович був переконаний, що для того, аби реальна політична практика відповідала проголошеним ідеалам, політики мають уважно прислухатися до прогнозів і рекомендацій науки. Чимала роль тут належить етнополітології як науковому напрямку, що спеціально досліджує феномен етнічності та фактори, що сприяють процесам її політизації. Протягом останніх років в осмисленні теоретичним народознавством діалектики взаємодії етнічних і політичних факторів сталися помітні зрушення. До цього активно долучався автор і очолюваний ним академічний інститут.

І все ж науковець змушений був констатувати, що теоретико-методологічний інструментарій етнополітології в Україні поки що недосконалий. Крім того, на думку вченого, нашою наукою недостатньо досліджена етнонаціональна специфіка сучасної України, співвідношення етнічних і регіональних факторів, відображення національних факторів у програмі і практиці партій та рухів²². Внаслідок невисокого ступеня інформатизації суспільства, недосконалості методів і вузькості емпіричної бази соціологічних досліджень етнополітологія поки що має досить обмежені можливості для моделювання внутрінаціональних і міжнаціональних ситуацій, прогнозування конфліктів тощо.

Завдяки старанням і значним крокам І. Кураса як організатора і дослідника здійснені позитивні зрушення у вивченні етнічного фактора в політичних процесах, аналізі та обґрунтуванні шляхів і способів участі в політичному житті суспільства різних етнонаціональних

створень. Новаторським за своїм характером було дослідження феномена політичної культури в Україні. Поєднуючи проблематику політичної етнології, з одного боку, та політико-правові засади, що легітимізують державотворчі потенції націй та народів, з іншого, науковці інституту на чолі з директором здійснили всебічний політологічний аналіз етнонаціональних чинників державотворення²³.

Не менш загрозливою обставиною, на переконання вченого, є відсутність загальнонаціонального консенсусу з ключових питань внутрішньої і зовнішньої політики — як з приводу відносин власності, так і з приводу вектора інтеграції. Дисонанс у цьому питанні, як видно з досліджень історика, проявляється як на особистісному, так і на груповому, а також, що найнебезпечніше, на регіональному рівнях²⁴.

Саме завдяки багаторічній копіткій праці науковця-дослідника було сформульовано основоположні принципи і закономірності етнополітологічної науки, враховуючи специфіку українського багатонаціонального суспільства. Найважливішими серед них є розуміння українського народу як окремої етнокультурної одиниці, необхідність обстоювання демократичних форм правління, ідея пріоритету політичних та громадянських прав особи над державою і нацією, ідея національного розвитку на ґрунті загальнолюдських цінностей, обґрунтування принципу самовизначення нації у формі національно-демократичної держави, створення політичної нації (як сукупності громадян держави), забезпечення прав національних меншин у формах національно-культурної, національно-територіальної та національно-персональної автономії. Державний устрій, курс на побудову демократичної, соціальної, правової держави мають, як вважав академік, виступати найголовнішими історико-політичними факторами, які мають визначальний вплив на формування сучасних теоретико-методологічних засад державної етнополітики з врахуванням і міжнародного, й історичного досвіду, відпрацьованих впродовж багатьох десятиліть.

Учений, однак, був переконаний, що, незважаючи на ряд завдань, які ставить перед собою етнополітологія, дискусійним залишається питання про доцільність формулювання якоїсь кінцевої мети етнонаціональної політики. За словами Івана Федоровича, безумовним є те, що конкретні завдання щодо розв'язання конкретних проблем повинні ставитися. Однак останнім часом, зазначає вчений, ідея української політичної нації починає тлумачитися у дусі якогось її конструювання або моделювання, що є небезпечним як для самого процесу націогенезу, так і в плані бажання збереження своєї ідентичності неукраїнськими групами, що само по собі може призвести до підвищення рівня конфліктності в суспільстві²⁵.

Таким чином, положення і підсумки, зроблені І.Ф. Курасом, створюють базу для подальшого поглибленого теоретичного дослідження етнополітичної сфери, розвитку етнополітології та етнодержавознавства в Україні, розробки концептуальних засад державної етнополітики, визначення напрямів наукових досліджень. Висновки та аргументації автора можуть і повинні знайти своє застосування у підготовці змін до чинних законів, що регулюють різного роду суспільні відносини, нових законопроектів у всіх сферах державного будівництва здорового суспільства.

В Україні етнополітологія лише стає справді загальною, інтегральною наукою, новою дослідницькою концепцією та навчальною дисципліною. На цьому шляху у неї ще багато проблем, перешкод і труднощів. Та незважаючи на це, етнополітологія зміцнює своє законне місце серед інших наук про людину, суспільство і людство. Подальший розвиток етнополітології як загальної науки, нової дослідницької концепції та навчальної дисципліни сприятиме збереженню і зміцненню етнополітичної стабільності — найважливішого чинника національної безпеки України.

¹ Архів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (далі АНБУВ). Інститут архівознавства. — Ф. 369. — Оп. 1. Документів особового походження академіка НАН України І.Ф. Кураса за 1909–2007 рр. — Спр. 116. документи про роботу директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. — Арк. 2. Звіт на Президії НАН України. 1996–2002.

² Курас І.Ф. Регіональні аспекти етнополітики // Етнополітика: Історія і сучасність — К.: ІПіЕНД, 1999. — С. 275, 283.

³ Про інститут // <http://www.ipiend.gov.ua/?mid=2>.

⁴ Наукові записки. Інститут національних відносин і політології НАН України. — К., 1997. — № 1.

⁵ Нагорна Л.П. Іван Федорович Курас: (Український історик) // Історія України. — 1999. — № 47. — С. 1–2.

⁶ Курас Іван Федорович // <http://www.nbu.gov.ua/people/kuras.html>.

⁷ Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність. — К.: ІПіЕНД, 1999. — 656 с.

⁸ Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.

⁹ Курас І.Ф. Культура міжнаціонального спілкування // Етнополітика: Історія і сучасність. — С. 410–411.

¹⁰ Курас І.Ф. Етнополітичні засади державотворення в Україні // Етнополітологія. Перші кроки становлення. — С. 174.

¹¹ Курас І.Ф. Пошук гармонії в контексті «нового регіоналізму» // Етнополітологія. Перші кроки становлення. — С. 203–204.

¹² Там само. — С. 196.

¹³ Курас І.Ф., Солдатенко В.Ф. Соборництво і регіоналізм в українсько-му державотворенні (1917–1920 рр.). — К.: ІШІЕНД, 2000. — С. 219.

¹⁴ Курас І.Ф. Державна етнопонаціональна політика в умовах становлення відкритого суспільства // Етнополітологія в Україні. становлення. Що далі? Збірник. — К., 2002. — С. 9

¹⁵ АНБУВ. Інститут архівознавства. — Ф. 369. — Оп. 1. Документів особового походження академіка НАН України І.Ф. Кураса за 1909–2007 рр. — Спр. 116. Документи про роботу директора Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень НАН України. — Арк. 3. Звіт на Президії НАН України. 1996–2002.

¹⁶ Курас І.Ф. Державна етнопонаціональна політика в умовах становлення відкритого суспільства ... — С. 9.

¹⁷ Курас І.Ф., Солдатенко В.Ф. Соборництво і регіоналізм... — С. 211.

¹⁸ Там само. — С. 219.

¹⁹ Курас І.Ф. Етнополітичні засади державотворення в Україні... — С. 174.

²⁰ Курас І.Ф. Пошук гармонії в контексті «нового регіоналізму»... — С. 292.

²¹ Курас І.Ф. Державна етнопонаціональна політика в умовах становлення відкритого суспільства ... — С. 4.

²² Курас І.Ф. Федерація чи унітарна держава? // Етнополітика: Історія і сучасність. — С. 39–40.

²³ Курас І.Ф. Етнопонаціональні відносини і політика в науковому вимірі // Етнополітика: Історія і сучасність. — С. 80.

²⁴ Курас І.Ф. Регіональна політика як фактор стабілізації соціально-політичної ситуації, збереження єдності та територіальної цілісності України // Етнополітика: Історія і сучасність. — С. 254–255.

²⁵ Курас І.Ф. Регіональні аспекти етнополітики // Етнополітика: Історія і сучасність. — С. 284–285.